

21. Тихонова Н. Е. Малообеспеченные в современной России: специфика уровня и образа жизни / Н. Е. Тихонова // Социс. – 2009. – № 10. – С. 29–40.
22. Тихонова Н. Е. Низший класс в социальной структуре российского общества / Н. Е. Тихонова // Социс. – 2011. – № 5. – С. 24–35.
23. Хашченко В. А. Экономическая идентичность личности: психологические детерминанты формирования / В. А. Хашченко // Психол. журн. – 2004. – Т. 25. – № 5. – С. 32–49.
24. Ярошенко С. "Новая бедность" в России после социализма / С. Ярошенко // Laboratorium. – 2010. – № 2. – С. 221–251.
25. Żemojtel-Piotrowska M. Postawy roszczeniowe a system wartości w ujęciu Shaloma Schwartz / M. Żemojtel-Piotrowska, T. Baran, J. Piotrowski // Psychologia Społeczna. – 2011. – Т. 6. – № 2(17). – С. 146–158.

1. Alexandrov A. B. Perception of poverty women of Belarus and poverty reduction strategy [e-resource] : the analytic. report / A. B. Aleksandrov. – Minsk, 2001. – Mode of access : <http://www.owl.ru/content/library/books/p1862.shtml>
2. Bova A. Revenues and harassment: a comparative study in four European countries / A. Bova // Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing. – 2009. – № 1. – P. 158–168.
3. Gulevitch O. A. Social psychology of justice / O. A. Gulevitch. – Moscow : Publishing House of the ISS, 2011.
4. Zhuravlev A. L. Performances younger students about the poor and the rich: research methodology / A. L. Zhuravlev, T. Drobysheva // Journal prakticheskoy psichologii obrazovaniya. – 2009. – № 2(19). – P. 33–38.
5. Zvonovsky V. B. Localization of responsibility as a factor in social behavior / V. B. Zvonovsky, M. G. Mackiewicz // Sotsis. – 2009. – № 3. – P. 45–57.
6. Ishmuratova V. G. Content category "poverty" in the modern history of Russia [e-resource] / V. G. Ishmuratova // Problemy sovremennoy ekonomiki. – 2010. – № 4(36). – Mode of access : <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=3341>
7. Cairn V. Effect of poverty subculture on the unemployed's social responsibility system in modern Russia / V. Cairn // Bulletin regionalnikh sociologicheskikh issledovaniy. – 2011. – № 6(10). – P. 18–39.
8. Korokoshko I. O. Features of economic consciousness in individuals with different life orientations: Abstract of PhD thesis in Psychology / I. O. Korokoshko. – Saratov, 2011.
9. Cousin R. Z. Comparative socio-psychological characteristics of representatives of the "poor" and "rich" as social groups in the transformation of society: Abstract of PhD thesis in Psychology / R. Z. Cousin. – Yaroslavl, 2007.
10. Kuryshova L. N. Style consumption of the poor in contemporary Russian society: Abstract of PhD thesis in Sociology / L. N. Kuryshova. – Saransk, 2009.

11. Lebedev D. Yu. Lifestyle poor rural families and the incidence of their children [e-resource] / D. Yu. Lebedev // Socialniy aspekt y zdorov'ya naseleniya. – Issue. 17. – Mode of access : <http://vestnik.mednet.ru/content/view/266/30/lang,ru/>
12. Needy in Russia: Who are they? How do they live? To aspire to? [e-resource] : Analitic report of Institute of sociology RAS / Moscow, 2008. – Mode of access : [http://www.isras.ru/analytical\\_report\\_needy.html](http://www.isras.ru/analytical_report_needy.html)
13. Moiseyev A. S. Psychological types of social self-determination of the Russian middle class (on a sample of the Moscow region) : Abstract of PhD thesis in Psychology / A. S. Moiseyev. – Moscow, 2011.
14. Muzdybaev K. Experience of poverty as a social failure: the attribution of responsibility, coping strategies, and indicators of deprivation [e-resource] / K. Muzdybaev. – Mode of access : <http://www.nir.ru/sj/sj1-01muz.html>
15. Ponamareva E. Y. Concept poverty in diachronic English and Russian space linguocultures national period : Abstract of PhD thesis in Philology / E. Y. Ponamareva. – Pyatigorsk, 2010.
16. Rykun A. Yu. Experience poverty studies in the Tomsk region and the prospects for the local study of poverty / A. Yu. Rykun, A. M. Southerner, O. O. Melnikova // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Philosophy. Sociology. Politics. – 2009. – № 1(5). – P. 9–42.
17. Salmin A. A. Russians Requests the State to reduce social inequalities and social support: factors of formation and cross-country comparisons : Abstract of PhD thesis in Sociology / A. A. Salmin. – Moscow, 2011.
18. Solodova G. S. Sociocultural determinate of socio-economic performances of modern Russian youth: Abstract of DrSc thesis in Sociology / G. S. Solodova. – Novosibirsk, 2006.
19. Sychev V. S. Poverty and its measurement / V. S. Sychev // Sociology: methodology, methods and mathematical modeling. – 2001. – № 14. – P. 176–188.
20. Tapilina V. S. Ideas about the causes of poverty and wealth / V. S. Tapilina // Sotsis. – 1997. – № 3. – P. 124–130.
21. Tikhonov N. E. Needy in modern Russia: the level of specificity and lifestyle / N. E. Tikhonov // Sotsis. – 2009. – № 10. – P. 29–40.
22. Tikhonov N. E. Lower class in the social structure of Russian society / N. E. Tikhonov // Sotsis. – 2011. – № 5. – P. 24–35.
23. Khashchenko V. A. Economic personal identity: psychological determinants of formation / V. A. Khashchenko // Psikhologicheskii journal. – 2004. – Т. 25. – № 5. – P. 32–49.
24. Yaroshenko S. "New Poverty" in Russia after socialism / S. Yaroshenko // Laboratorium. – 2010. – № 2. – P. 221–251.
25. Żemojtel-Piotrowska M. Postawy roszczeniowe a system wartości w ujęciu Shaloma Schwartz / M. Żemojtel-Piotrowska, T. Baran, J. Piotrowski // Psychologia Społeczna. – 2011. – Т. 6. – № 2(17). – С. 146–158.

Надійшла до редакції 23.02.14

**В. Васютинский, д-р психол. наук, проф.**

Институт социальной и политической психологии НАПН Украины, Киев

## БЕДНОСТЬ В КОНТЕКСТЕ ЦЕННОСТНО-ОРИЕНТАЦИОННОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ: МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ

*По результатам анализа методологических подходов к изучению бедности сделан вывод о важности определения критериев субъективной бедности. В качестве наиболее эффективных методов исследования признаны психосемантические методы, контент-анализ, интервью, кейс-стади, массовый опрос, экспертная оценка, личностные опросники.*

*Ключевые слова: критерии бедности, ценностные ориентации, самооценка, представления, сравнение.*

**V. Vasyutynsky, Dr.Sc., Prof.**

Institute of Social and Political Psychology NAPS of Ukraine, Kyiv

## POVERTY IN THE CONTEXT OF VALUE-ORIENTATION SELF-FACIAL: METHODOLOGICAL APPROACHES

*According to the results of analyzing the methodological approaches to a study of poverty, a conclusion about importance of determination of subjective poverty criteria was done. As the most effective research methods the psycho-semantic ones, content-analysis, interview, case-study, mass questioning, expert evaluation, and personality questionnaires were considered.*

*Key words: criteria of poverty, value orientations, self-estimation, conceptions, comparison.*

УДК 159.928.23:316.614

**О. Власова, д-р психол. наук, проф.**

**Д. Коськіна, асп.**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

## СОЦІАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЯК ЧИННИК УСПІШНОЇ ПІСЛЯТРУДОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЛЮДИНИ

*Стаття присвячена аналізу зв'язку феноменології соціальних здібностей осіб літнього віку з особливостями їх післятрудої соціалізації. Авторами зроблено спробу позитивно охарактеризувати стадію післятрудої соціалізації особистості крізь призму емпіричного дослідження роботи основних механізмів реалізації індивідуального потенціалу соціальних здібностей людини: соціальної креативності та емоційного інтелекту. У статті доводиться, що зазначені здібності є ключовими для забезпечення якості життя та суб'єктивного благополуччя людини. А спеціально розроблена тренінгова програма дозволяє істотно підвищити рівень їх соціальної креативності та покращити показники якості життя та психологічного благополуччя людини у цьому віці.*

*Ключові слова: соціальні здібності, пізній вік; соціалізація; якість життя, суб'єктивне благополуччя.*

**Актуальність.** Науково-психологічний інтерес до умов післятрудої соціалізації та забезпечення якості життя і суб'єктивного благополуччя людини похилого

віку не випадковий. Збільшення тривалості життя людини, з одного боку, та набуття розповсюдженості феномену "старіючої нації", з іншого, низка економічних,

© Власова О., Коськіна Д., 2014

суспільно-політичних та психологічних чинників, які безпосередньо призводять до підвищення пенсійного віку жінок і чоловіків по всьому світу, роблять актуальними питання якості життя пенсіонерів, їх суб'єктивного благополуччя, соціальної задіяності, збереження та розкриття потенційних можливостей та здібностей сучасних осіб похилого віку, що по суті виступає свідченням успішності або ні соціальної адаптації літніх людей до нових реалій життя та їх особистісної продуктивності за таких умов. Взаємозв'язок активності людини похилого віку з процесами соціалізації є достатньо очевидним. Соціалізація включає в себе, з одного боку, освоєння індивідом соціального досвіду, системи соціальних зв'язків, а з іншого, є процесом активного відтворення людиною системи соціальних зв'язків шляхом суспільно значущої діяльності, продуктивного включення в соціальні процеси. В цьому сенсі досвід та життєва компетентність старшого покоління, за умов їх вдумливого та творчого використання, є безцінним ресурсом подальшого суспільного розвитку, який заслуговує на більш продуктивне освоєння. Тому проблема дослідження психологічних особливостей осіб похилого віку є не лише науково актуальною, але й життєво необхідною.

**Метою** даної статті є дослідження зв'язку *феноменології соціальних здібностей осіб літнього віку з успішністю їх післятрудою соціалізації*

Основну антитезу проблеми існування післятрудою стадії соціалізації Г. М. Андрєєва окреслює в характеристиках двох полярно протилежних підходів [1]. Один із них стверджує, що поняття соціалізації просто безглуздо застосовувати до того періоду життя людини, коли всі її соціальні функції згортаються. Лаконічно та драматично характеризує цей період Д. Бромлей: повна незайнятість у суспільстві, відсутність будь-яких ролей, крім сімейних, зростаюча соціальна ізоляція, поступове скорочення кола близьких людей, особливо з середовища однолітків, фізична та розумова недостатність [5; 7].

Психологічні зміни, що характеризують старіння, В. Д. Альперович класифікує за трьома сферами: інтелектуальною, емоційною та моральною. В інтелектуальній з'являються труднощі в отриманні нових знань, в пристосуванні до нових непередбачених обставин. Важкими можуть виявитися найрізноманітніші обставини та ті, які порівняно легко долалися в молоді роки (наприклад, переїзд на нове місце проживання), а тим більше раніше не зустрічалися (смерть чоловіка або дружини; повна або часткова втрата зору). В емоційній сфері – неконтрольоване посилення афективних реакцій (сильне нервово збудження), зі схильністю до безпричинного смутку. Приводом для бурхливої реакції може послужити кінофільм про минуле або розбита чайна чашка. В моральній сфері – відмова від адаптації до нових норм моралі, правил та манер поведінки. Характерною є також досить різка критика цих норм і правил [5]. З цієї точки зору, зазначений період життя взагалі не можна описувати в термінах "освоєння соціального досвіду" або навіть в термінах його відтворення. Крайнім варіантом цієї точки зору є ідея "десоціалізації" особистості, яка настає слідом за завершенням процесу соціалізації [1].

Представники іншої позиції, навпаки, активно наполюгають на оптимістичному підході до розуміння психологічної сутності похилого віку. Серед сучасних науковців робиться спроба аналізу соціалізації людини на післятрудою етапі як процесу, що має позитивний характер. Так, українські дослідники (Т. Говорун, В. Москаленко, О. Кікінежді) визначають соціалізацію (*від лат. socialis – суспільний*) як процес включення індивіда в суспільство, коли він освоює прийняті в ньому со-

ціальні норми, традиції, очікування [4; 8]. А численні експериментальні дослідження свідчать про збереження соціальної активності літніх людей та їх здатності змінюватись і в пізньому віці. Літній вік у цьому випадку розглядається як вік, що вносить суттєвий вклад у інтеграцію та відтворення соціального досвіду. Вчені, які дотримуються подібної точки зору (Л. А. Солдатова, Д. Г. Владімірова, Н. Г. Ковальова, О. В. Краснова, М. Е. Елютіна, М. В. Єрмолаєва тощо), відзначають як характерне для старшого покоління збіг настання пенсійного віку з найвищим рівнем розвитку у людини професіоналізму та життєвого досвіду [4; 5; 6; 7]. І тому з настанням пенсійного віку людини доцільно говорити не про її неминучу десоціалізацію, а лише про зміну типу активності в цей період.

Радянська психологія акцентувала на тому, що соціалізація дорослої людини передбачає її подальше освоєння соціального досвіду насамперед у трудовій діяльності. Тому активний цикл соціалізації завершується для людини похилого віку виходом на пенсію [1]. В цей час, як правило, спостерігається зниження соціального статусу особистості, відбувається скорочення діапазону виконуваних нею соціальних ролей. Разом з тим, післятрудою соціалізація дозволяє людям похилого віку вносити вагомий внесок у творення нового та відтворення соціального досвіду, насамперед, у процесі передачі його новим поколінням, виступаючи в ролі культурних посередників [10].

Звертаючись до проблеми психологічних чинників якості життя пенсіонерів, І. Розов, на основі аналізу спеціальних досліджень констатує, що соціалізацію представників літнього віку навіть у економічно благополучних США не можна визнати ефективною. В той час як інші етапи соціалізації асоціюються у людини з такими урочистими ритуалами, як різноманітні свята, церемонія вручення диплома, весілля тощо, в літньому віці її "життя забарвлюють лише щорічний День Народження та щомісячне отримання пенсії". Тому люди неохоче підкорюються старості, замість того щоб приймати її як новий і неповторний етап життя [13]. Важливо також, що на попередніх етапах життєвого шляху (молодість, зрілість) переживання життя особистістю мало ресурсний характер: воно приносило радості і блага – кар'єрне зростання, розширення контактів, збільшення доходу, влади, любовні пригоди, а в літньому віці людина головним чином очікує втрат. За словами К. Роджерса, замість приєднання до нових суспільних груп, літні люди стають все більш самотніми – їхні діти їдуть, друзі вмирають, вікові зміни функціональних систем організму (сенсорних, опорно-рухових) призводять до того, що самотійно, особливо ввечері, їм страшно вийти з дому [11]. Такий погляд на життєвий контекст та власні ресурси істотно знижує якість життя особистості, орієнтуючи свідомість на песимістичну домінанту його переживання та нівелювання тих можливостей в організації власного життя, які ще цілком доступні людині [12].

З огляду на таке, фокусом науково-психологічного інтересу стає проблематика тих механізмів людської психіки, які дозволяють особистості пенсійного віку активно протистояти екзистенційному тиску, зберігаючи та підтримуючи на належному рівні якість власного життя та суб'єктивне благополуччя. З нашої точки зору, великий потенціал в оптимізації умов життя та подоланні таких життєвих викликів відіграє актуалізація соціальних здібностей літніх людей. Натомість особливості функціонування соціальних здібностей людини похилого віку є недостатньо висвітленими у психологічній літературі. Важливими питаннями залишаються шляхи діагностики та нормативні показники потенціалу соці-

льних здібностей літньої людини, можливості їх актуалізації та подальшого розвитку у цьому віці.

Відповідно до розробленої нами концепції онтогенетичного становлення соціальних здібностей, яка включає загальну, генетичну та прикладну складові [2;3], такі здібності є прижиттєво сформованим системним утворенням психіки людини, яке поруч з психометричним інтелектом забезпечує цілісне продуктивне функціонування особистості в якості суб'єкта життєдіяльності у сферах суб'єкт-суб'єктної та суб'єкт-об'єктної взаємодії з оточенням. Це обумовлює психологічний статус соціальних здібностей як здібностей загальних. Базовими складовими соціальних здібностей людини виступає низка психологічних механізмів її суб'єкт-суб'єктної взаємодії: емоційні, когнітивні, мовні, конативні та творчі потенціали, а також регулятивні механізми особистісного рівня (світоглядні почуття, особистісні еталони, життєві й соціальні стратегії). Цей ансамбль механізмів дозволяє соціально здібній особистості ефективно гармонізувати як внутрішній, так і зовнішній плани власної активності.

Емпірично підтверджено, що психологічна структура соціальних здібностей містить такі психологічні компоненти як креативність у соціальній сфері, соціально-аналітичні властивості (соціальний інтелект), соціальна чутливість (емоційний інтелект), здатність до домінування у спільноті або впливу на інших (проекція розвинутих соціально-адаптивних та соціально-креативних властивостей), а також психологічна зрілість як свідчення наявності розвинутих просоціальних інтенцій і внутрішніх регулятивних властивостей особистості. В онтогенезі окремі структурні компоненти соціальних здібностей формуються нерівномірно, в різному діапазоні вираженості, що визначає рівневий характер їх прояву і змістовно визначається як соціальна некомпетентність, соціальна компетентність та соціальна обдарованість [2]. Ядром розвинених форм соціальних здібностей виступає соціально-креативна здатність особистості, яка для свого зрілого функціонування потребує належного рівня розвитку інших підсистем здібностей. Своє вираження соціальні здібності знаходять у створенні продуктивного рішення, прийнятого для всіх учасників ситуації [2; 9].

Можливості психологічної діагностики соціальних здібностей людини спираються на ідею рівневого підходу в оцінці їх сформованості. Встановлено, що найвищий рівень розвитку таких здібностей характеризує феноменологія соціальної обдарованості, центральною ланкою прояву якої виступає створення соціально креативного продукту [2]. Найбільш чисельний середньо достатній рівень статистичної норми представлений у поведінці соціально адаптованих та соціально компетентних осіб, які успішно та самостійно вирішують більшість соціальних проблем життя. Соціально некомпетентні ж індивіди, як правило, не в змозі самостійно та ефективно долати життєві негаразди, пов'язані із взаємодією з іншими людьми.

Формування і реалізація соціальних здібностей відбувається перш за все в таких сферах соціалізації особистості, як діяльність та спілкування. У дисертаційному дослідженні О. С. Стась (2009, науковий керівник О. І. Власова) емпірично доведено, що всебічний розвиток соціальних здібностей особистості відбувається в період дорослості [9]. На процес формування і реалізації соціальних здібностей дорослої людини (21-60 років) впливають багато чинників як внутрішніх (особистісних), так і зовнішніх (середовищних). Виявлено статистично достовірний зв'язок між розвитком соціальних здібностей дорослої людини та її продуктивністю в основних сферах життя: суспільство, соціальні групи та соціальні

відносини; сфера професійної діяльності; сфера освіти та самоосвіти; сфера сім'ї та сімейних відносин; сфера дозвілля та хобі [9]. Такі дані наводять на думку про те, що рівень розвитку соціальних здібностей літньої людини або можливості їх підвищення мають істотний вплив на успішність соціалізації особистості у пізньому віці. Окрім того, провідні психологи (К. Роджерс, А. Маслоу, М. Селігман та ін.) [12, 13] звертають увагу на притаманну людській природі схильність до особистісного розвитку, який не припиняється до безпосередньої біологічної смерті індивіда.

Приймаючи до уваги "прагнення до самоактуалізації", притаманне "повноцінно функціонуючій особистості", ми підкреслюємо не лише можливість, а й необхідність особистісного зростання людини протягом усього життя задля забезпечення її суб'єктивного благополуччя. Для реалізації такого прагнення зріла особистість має володіти відповідним психологічним профілем, складовими якого є не лише соціальні здібності, а й інші особистісні утворення.

З огляду на такі міркування, програма нашого емпіричного дослідження, орієнтованого на людей, які перетнули кордон пенсійного віку, включала наступний методичний інструментарій: Соціально-креативна проба (О. Власова); Тест емоційного самоусвідомлення (О. Власова, М. Березюк); "Шкали психологічного благополуччя" (К. Ріфф); Опитувальник дослідження якості життя (SF-36); "Велика п'ятірка"; САН.

Показники соціально-креативного потенціалу соціальних здібностей досліджуваних виявлялися шляхом застосування соціально-креативної проби – завдання-загадки, що містить проблемну ситуацію соціального змісту та диференціює вибірку на три рівневі групи (високо-, середньо- та низько креативних досліджуваних). Тест емоційного самоусвідомлення (або емоційної самосвідомості) визначає рівень розвитку у людини здатності до диференціації емоцій, їх вираження, емпатії, вміння управляти власними емоціями та міру прийняття відповідальності за свої переживання.

Показник якості життя набуває особливої актуальності безпосередньо у похилому та старечому віці. В нашому дослідженні якість життя осіб пізнього віку відображена у психологічному компоненті здоров'я, який складається з чотирьох вимірюваних показників: життєздатність, соціальне функціонування, емоційний стан та психічне здоров'я.

Не менш важливим інструментом в даному дослідженні виступає "Шкали психологічного благополуччя" (К. Ріфф), яка дозволяє досить детально дослідити психологічні особливості щасливої літньої людини, що власне і виступає для нас інтегральним показником її успішної післятрудова соціалізації. Відповідно до теорії К. Ріфф, багатовимірною моделлю психологічного благополуччя особистості включає шість основних складових: самосприйняття; доброзичливі стосунки з іншими людьми; автономія; наявність мети в житті; життєва компетентність як здатність справлятися з викликами життя; особистісне зростання. Використання тесту САН було спрямоване на детальне дослідження настрою, самопочуття та активності респондентів. Прикметно, що здебільшого показники настрою, самопочуття та активності гармонійно взаємодоповнюють один одного. Проте за результатами даного дослідження, в осіб пенсійного віку фактор самопочуття займає провідне значення у порівнянні з двома іншими. Нарешті, застосування П'ятифакторного особистісного опитувальника дозволило зрозуміти, які особистісні риси пов'язані з актуалізацією потенціалу соціальних здібностей особистості пізнього віку.

Вибірка була сформована з 68 непрацюючих літніх людей, які подолали рубіж пенсійного віку. Отримані в

ході емпіричного дослідження дані пройшли комп'ютерну обробку із використанням пакету прикладних програм SPSS 13.0 for Windows. В цілому, для статистичного аналізу були використані: кореляційний аналіз (коефіцієнти кореляції Пірсона та Спірмена), дисперсійний аналіз, частотний аналіз, факторний і регресійний аналіз.

Однофакторний дисперсійний аналіз (ANOVA) був застосований з метою порівняння середніх значень в трьох групах (відповідно до рівня соціально-креативного потенціалу соціальних здібностей осіб пізнього віку). Він дозволив зробити висновок про те, що вони розрізняються не випадково. Вдалось виявити, що особи з високою креативністю (які потрапили до відповідної групи) будують більш теплі, позитивні відносини з іншими ( $U = 123,4$ ;  $p < 0,01$ ), ніж особи з середнім та низьким рівнем креативності. Відкритість новому досвіду, наявність хобі, інтерес нових знань та до різних сторін життя, підвищена зацікавленість до оточуючого середовища значною мірою є більш характерними для осіб з високим рівнем креативності ( $U = 113,2$ ;  $p < 0,01$ ). У осіб з високою креативністю у порівнянні з середньою та низькокреативними індивідами, більшою мірою визначені конкретні цілі життя, його спрямованість та часова перспектива. Вони сприймають процес власного життя як цікавий, емоційно забарвлений та сповнений змістом ( $U = 145$ ;  $p < 0,01$ ). Для них більшою мірою характерне гарне емоційне самопочуття та підвищений настрій, вони впевнені, що керують власним життям та наповнюють його цінностями ( $U = 110,1$ ;  $p < 0,01$ ).

Особи з високою креативністю, на відміну від індивідів з нижчим рівнем креативності, у розв'язанні проблем керуються не лише власними почуттями, а обирають та обґрунтовують рішення проблеми, що задовольняє інтереси всіх зацікавлених сторін ( $U = 99,3$ ;  $p < 0,01$ ).

У "більш креативних пенсіонерів" також високий рівень емоційного самоусвідомлення ( $U = 97,1$ ;  $p < 0,01$ ). В даному дослідженні ми керувались ідеєю про те, що показники емоційної самосвідомості визначають рівень розвитку у людини здатності до емпатії, диференціації емоцій, їх вираження, вміння управляти власними емоціями та міру прийняття відповідальності за свої переживання.

Також було встановлено, що загальне психологічне благополуччя людини пенсійного віку (її автономність, самоприйняття, прийняття інших, життєва компетентність, наявність цілей в житті, особистісне зростання) вище серед осіб з високим рівнем креативності ( $U = 105,4$ ;  $p < 0,01$ ).

Окрім того виявлено, що загальний показник якості життя креативних літніх людей (у вигляді фактору психічного здоров'я) також є вищим ( $U = 107$ ;  $p < 0,01$ ).

В цілому, загальний показник якості життя літніх людей (у вигляді фактору психічного здоров'я) демонструє позитивну кореляцію як з показниками соціально-креативної проби людей літнього віку ( $r=0,497$ ;  $p<0,01$ ), так і розвитку їх емоційного інтелекту ( $r=0,477$ ;  $p<0,01$ ) в частині його оберненості на себе (емоційного самоусвідомлення). Виявилось, що якість життя осіб літнього віку (життєздатність, соціальне функціонування, емоційний стан та психічне здоров'я) істотно залежить від рівня розвитку (низького ( $U = 102$ ;  $p < 0,01$ ), середнього ( $U = 114$ ;  $p < 0,01$ ) або високого ( $U = 107$ ;  $p < 0,01$ ) їх емоційної самосвідомості.

Ми також отримали значущі позитивні кореляції збільшення креативності та емоційної самосвідомості, які відображають потенціал соціальних здібностей осіб пенсійного віку, з показниками, які вказують на зростання їх гарного самопочуття (сила, здоров'я, міра втоми) та покращення настрою за методикою САН ( $r=0,491$ ;  $p<0,01$ ).

На основі проведеного статистичного аналізу нами було побудовано регресійну модель, яка дозволив виділити основні фактори, які мають найбільший вплив на зростання показників соціально-креативних здібностей пенсіонерів. Відповідно до рівняння регресії, найбільшу силу впливу має фактор наявності цілі у житті (29 %), відкритість новому досвіду (25 %), позитивне самопочуття (19 %), якість життя в розумінні фізичного та психічного (душевного) здоров'я (14 %). Зростання ж емоційного інтелекту обстежених пенсіонерів виявило позитивний зв'язок загального рівня емоційної самосвідомості досліджуваних, їх екстраверсії ( $r=0,483$ ;  $p<0,01$ ) та відкритості новому досвіду ( $r=0,468$ ;  $p<0,01$ ), що свідчить про наявність у таких людей зв'язку між їх товариськістю, бажанням спілкуватися та вмінням відчувати стан та почуття інших людей.

По суті всі ці результати підтверджують важливість для позитивного переживання людиною "осіні свого життя" дії двох найважливіших і тісно пов'язаних між собою соціальних здібностей: соціальної креативності, яка відповідає за розв'язання соціальних проблем і встановлення продуктивних відносин зі світом, та емоційної саморегуляції людини, яка забезпечує її здатність до совладання та підтримки сталості індивідуального емоційного балансу ( $r=0,532$ ;  $p<0,01$ ).

Розроблена та апробована в магістерській роботі Д. Коськіної тренінгова програма (Д. Коськіна, 2012) вказує на реальні можливості розвитку соціальних здібностей особистості в пенсійному віці. В результаті участі в ній у осіб літнього віку зафіксовано достовірне підвищення загального рівня їх соціальної креативності (69%), поліпшення емоційного самопочуття (83 %), виявлені факти постановки цілей життя (25%) та більш глибока конкретизація наявних життєвих цілей у 72% учасників тренінгу.

#### Список використаних джерел

1. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М.: Наука, 1994. – 374 с.
2. Власова О. І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку / О. І. Власова. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2005. – 308 с.
3. Власова О.І., Березюк М.А. Теоретико-методичні засади дослідження емоційного інтелекту як інтраіндивідуальної властивості особистості // О.І.Власова, М.А. Березюк Теоретичні і прикладні проблеми психології. Збірник наукових праць № 2(7) . – Луганськ: Видавництво СЧУ, 2004, с. 175-181.
4. Говорун Т. В. Стать та сексуальність: психологічний ракурс / Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді. – Тернопіль: "Навчальна книга – Богдан", 1999.
5. Ермолаева М. В. Практическая психология старости / М. В. Ермолаева. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. – 320 с.
6. Ковалева А. И. Социализация / А. И. Ковалева // Знание. Понимание. Умение. Энциклопедия гуманитарных наук. – 2004. – № 1. – С. 17-19.
7. Краснова О. В. Социальная психология старости / О. В. Краснова, А. Г. Лидерс. – М.: Академия, 2002. – 288 с.
8. Москаленко В. В. Социализация личности: монография / В. В. Москаленко. – К.: Фенікс, 2013. – 540 с.
9. Стась О. С. Соціально-психологічні орієнтири дослідження соціальних здібностей в дорослому віці / О. С. Стась // Соціологія. Психологія. Педагогіка. – 2007. – № 27-28. – 123 с.
10. Хайруллина Ю. Р. Социализация личности: теоретико-методологические подходы / Ю. Р. Хайруллина. – Казань: Печать-дом, 1998. – 370 с.
11. Rogers C. R. A Theory of therapy, personality and interpersonal relationships / C. K. Rogers // Psychology: A study of a Science / Ed. by S. Koch. – Vol. III. – New York: McGraw, 1959. – P. 184-256.
12. Rogers C. R. The necessary and sufficient conditions of therapeutic personality change / C. R. Rogers // J. Consult. Psycho. – 1957. – P. 95-103.
13. Rosow I. Socialization of old age / I. Rosow. – Berkeley, Calif.: Univ. of Calif. Press, 1974. – 385 p.
14. Андреева Г. М. Social psychology / Г. М. Андреева. – Moscow: Nauka, 1994. – 374 p.
15. Vlasova O. I. Psychology of social skills: structure, dynamics, factors / O. I. Vlasova. – K.: Publishing center "Kyiv University", 2005. – 308 p.
16. Vlasova O. I., Bereznyuk M. A. Theoretical and methodological basis for the study of emotional intelligence as intraindividual property of personality // O. I. Vlasova, M. A. Bereznyuk // Theoretical and applied problems of

psychology. Collected Works number 2(7). – Kiev : Publishing House of SNU, 2004. – P. 175-181.

4. Govorun T. V. Gender and sexuality: a psychological perspective / T. V. Govorun, O. M. Kikinezhdi. – Ternopil : "Navchal'na knyga – Bogdan", 1999.

5. Yermolayeva M. V. Practical psychology of old age / M. V. Yermolayeva. – M. : EKSMO Press, 2002. – 320 p.

6. Kovaleva A. I. Socialization / A. I. Kovaleva // Knowledge. Understanding. Skill. Encyclopedia of Human Sciences. – 2004. – № 1. – P. 17-19.

7. Krasnov O. V. Social psychology of old age / O. V. Krasnov, A. G. Liders. – Moscow : Academy, 2002. – 288 c.

8. Moskalenko V. Socialization: monograph / V. Moskalenko. – K. : Phoenix, 2013. – 540 p.

9. Stas A. Socio-psychological study orientations of social abilities in adulthood / O. S. Stas // Sociology. Psychology. Pedagogy. – 2007. – № 27-28. – 123 p.

10. Khairullina Y. R. Socialization of personality: theoretical and methodological approaches / Y. R. Khairullina. – Kazan : Pechat'-dom, 1998. – 370 p.

11. Rogers C. R. A Theory of therapy, personality and interpersonal relationships / C. K. Rogers // Psychology: A study of a Science / Ed. by S. Koch. – Vol. III. – New York : McGraw, 1959. – P. 184-256.

12. Rogers C. R. The necessary and sufficient conditions of therapeutic personality change / C. R. Rogers // J. Consult. Psycho. – 1957. – P. 95-103.

13. Rosow I. Socialization of old age / I. Rosow. – Berkeley, Calif. : Univ. of Calif. Press, 1974. – 385 p.

Надійшла до редколегії 19.05.14

Е. Власова, д-р психол. наук, проф.

Д. Коськіна, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

## СОЦИАЛЬНЫЕ СПОСОБНОСТИ КАК ФАКТОР УСПЕШНОЙ ПОСЛЕТРУДОВОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ ЧЕЛОВЕКА

*Статья посвящена анализу связи феноменологии социальных способностей лиц позднего возраста с особенностями их послетрудовой социализации. Авторы попытались позитивно охарактеризовать стадию послетрудовой социализации личности через призму эмпирического исследования работы основных механизмов реализации индивидуального потенциала социальных способностей человека: социальной креативности и эмоционального интеллекта. В статье доказывается, что упомянутые способности являются ключевыми для обеспечения качества жизни и субъективного благополучия человека. А специально разработанная программа позволяет существенно повысить уровень их социальной креативности и улучшить показатели качества жизни и психологического благополучия человека в этом возрасте.*

*Ключевые слова: социальные способности, пожилой возраст, социализация, качество жизни, субъективное благополучие.*

O. Vlasova, Dr. Sc., Prof.

D. Koskina, post-graduate

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

## SOCIAL ABILITIES AS A FACTOR OF INDIVIDUAL'S SUCCESSFUL AFTER-LABOR SOCIALIZATION

*The article is devoted to the analysis of connection of social abilities' phenomenology among aged people with the peculiarities of their after-labor socialization. The authors attempt to describe positively the after-labor stage through the prism of empirical exploration of the mechanisms of realization individual's potential of social abilities: social creativity and emotional intellect. The article proves that these abilities are key in guaranteeing life's quality and subjective well-being. The elaborated training program allows significantly improve level of their social creativity, life's quality and subjective well-being in this age.*

*Keywords: social abilities, late adulthood, socialization, life quality, subjective well-being.*

УДК 316.77:159.922.7

О. Вознесенська, канд. психол. наук

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, Київ

## МЕДІАСОЦІАЛІЗАЦІЯ: ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ СЕРІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

*Стаття містить часткові результати емпіричного дослідження образів персонажів сучасних серіалів, що є основою для гендерної соціалізації особистості. Виділені типові стереотипні серіальні образи. Зроблено висновок щодо викривлень у гендерних моделях поведінки дитини молодшого шкільного віку через медіасоціалізацію.*

*Ключові слова: медіасоціалізація, серіал, стереотипні образи, дитина.*

Процеси розвитку інформаційного суспільства з одного боку, й крах – або, як мінімум, викривлення – сім'ї як інституту розвитку та формування особистості дитини робить дослідження, пов'язані з медіапсихологією, медіакомпетентністю, досить актуальними на сучасному етапі розвитку психологічної науки та суспільно-педагогічної практики. В умовах інформаційного суспільства, що швидко розвивається, медіа займають наразі найголовніше місце у процесі соціалізації дитини, адже на безпосереднє спілкування у сучасних батьків не вистачає особистісних ресурсів. Найбільший ефект медіасоціалізації спостерігається у маленьких телеглядачів, які володіють невеликою альтернативною інформацією, мають бідний життєвий досвід. Педагогічні спостереження й спеціальні дослідження показали сильний вплив масмедійних образів на дитячу свідомість у силу підвищеної вікової сензитивності, що обумовлює ефективність формування соціальних настанов і мотивацію поведінки дитини [1]. Зміст масмедійних образів діє й на дорослу свідомість, приводячи її до певних деформацій.

Екран як сукупний абстрактний дорослий здійснює "телеекранну соціалізацію" (за визначенням В. В. Абраменкової), породжуючи квазі-стосунки. Це пов'язано також зі змінами орієнтації виховання з колективістської на індивідуалістичну модель, послаблення ігрових ін-

терактивних форм спільної діяльності в бік коактивних її форм. Крім того, "ми вступаємо в період, новий для історії, коли молодь з її префігуративних схоплюванням ще невизначеного майбутнього наділяється новими правами" [3, с. 321].

Тому не дивно, що дитина молодшого шкільного віку орієнтована на ті моделі спілкування, що вона бачить в телевізорі, а не ті, що пропонує сім'я. Конструювання гендерних моделей поведінки все частіше відбувається під впливом агентів медіапростору. Комерціалізація сучасного телебачення призводить до появи бурхливого потоку сумнівних кінотекстів, низькопробної медіапродукції, тиражуванню гендерних стереотипів.

*Метою статті є презентація результатів дослідження образів персонажів сучасних серіалів, що є основою для гендерної соціалізації особистості*

Специфіка сприймання екранних образів, за думкою В. В. Абраменкової, така, що інформація, що отримується дитиною з екрану, сприймається нею як істина та має надзвичайну силу вселяння і наслідування [1, с. 367]. Одна з причин цього – телевізійні персонажі є об'єктами ідентифікації дитини та моделлю рольової поведінки, що діти копіюють. Форма ідентифікації може бути і "бажаною", дитина хоче бути схожою на персонаж, поводитися як персонаж. Крім того, дослідниками